

Рідкісні види середньорозмірних ссавців Придеркулля (Луганщина) та стан їхніх популяцій

Олександр Мележик

ДП «Біловодське лісомисливське господарство» (Біловодськ)
e-mail: belovodsklmg@ukr.net

MELEZHYK, O. Rare species of medium-sized mammals of the Derkul river region (Luhansk Oblast) and the state of their populations. — Information on mammal species, rare and protected according to the Red Book of Ukraine, is given. Species are described in three groups: 1) semiaquatic mammals represented by the Russian desman, European otter, ermine, and European mink; 2) steppe species including the speckled ground squirrel, great jerboa, and steppe polecat; 3) forest-dwelling mammals represented by the European badger and the European polecat. Data on records and abundance of these species within Bilovodsk Raion and adjacent parts of Markivka Raion are given. Extinctions of populations of most species have been noted, four of them have not actually been registered in the last 15 years (long-eared hedgehog, Russian desman, speckled ground squirrel, steppe polecat).

Вступ

Автор упродовж 30 років (1985–2015) проводить постійні спостереження за тваринним світом Придеркулля. Розпочавши свої спостереження у 1985–1987 рр. в окол. с Гармашівка, надалі з 2008 року й дотепер автор працює мисливствознавцем по Біловодському, Марківському та Міловському районах Луганщини. Завдяки цьому є постійна можливість спостерігати за різними тваринами в природі та отримувати важливу інформацію від користувачів угідь цих районів, зокрема й мисливців та рибалок.

Одними з об'єктів уваги автора є мисливські звірі та види, занесені до Червоної книги. Не маючи досвіду роботи з дрібними ссавцями, автор накопичував відомості переважно про середньо- та великорозмірних ссавців, розміром від ласки, горноста, сліпака, тушкана, їжака і більше.

На сьогодні розпочато накопичення масивів даних про рідкісних тварин регіону (Загороднюк & Коробченко 2008, 2014). Автором узагальнено матеріали стосовно знахідок рідкісних видів у середньому та верхньому Придеркуллі, насамперед в межах Біловодського району Луганщини. Для зручності матеріал описано трьома частинами — прирічкових комплекс видів, степовий комплекс видів та лісовий і суміжні комплекси видів. Для кожного з видів по можливості вказано конкретні місця і дати їх знахідок.

Прирічковий комплекс

Хохуля (Desmana moschata). Деркул у середній течії та його притоки є місцем оселення хохуль. Її тут знають здавна старожили, від яких чув і автор. Останні два випадки зустрічі з цим видом такі:

1) під час навчання в Луганського СГІ (1988–1993) орієнтовно у 1989–1990 рр. студенти з «моєї» кафедри агрономії привезли викладачам фото тварин, яких вони упіймали, це було під Марківкою влітку. Викладачі пояснювали студентам, у т. ч. й автору, як виглядає цей звір, мова йшла про хохулю, фотографії були однозначними свідченнями про знахідку саме цього виду;

2) мав місце в околицях села Кононівка на річці Журавка (притока р. Деркул). Знайомі парубки ловили рибу екранами, хохуля потрапляла двічі. Це було на початку 1980-х років. Після того хохулю не реєстрували, і автор про неї більше не чув. Тобто можна сказати, що хохуля зникла на Деркулі не пізніше, ніж на в кінці 1980-х або на початку 1990-х років. Цей час є пізнішим, ніж подібна оцінка зникнення хохулі на Дінці (Загороднюк *et al.* 2002), на 10 років. Можна припустити, що притоки Дінця матимуть важливе значення у програмах відновлення популяцій цього реліктового виду.

Норка європейська (Mustela lutreola). Завжди була і є на Деркулі. Примітно, що конкурентний вид, «норка американська», на Деркулі та її притоках за даними на кінець 2015 року не з'явилася, хоча й відома з суміжних теренів. Аборигенна норка є помітно світліше забарвленою, бурого кольору, та зазвичай менша за розмірами тіла від американської. Вид реєструється регулярно і принаймні з 2008 р. (початок роботи автора мисливствознавцем району), фактично щороку. Притому вид є повсюдно рідкісним.

Видра річкова (Lutra lutra). Вид є звичайним по всій річці Деркул та її притоках і водосховищах. Видра в регіоні ніколи не була чисельною, проте завдяки високій її руховій активності її сліди реєструються регулярно. Останнім часом спостерігається зростання частоти зустрічей.

Горностай (Mustela erminea). Вид регулярно реєструється в різних частинах району, зокрема і вздовж Деркула (рис. 1). Вперше автором відмічено в 1987 році в селі Гармашівка. В подальшому відмічався в різних місцях, зокрема уздовж Деркулу, в околицях сіл Гармашівка, Кононівка, Бондарівка Марківського району. Відмічається регулярно в різних місцях району особливо уздовж річок. Вид часто буває здобиччю хижих птахів та тварин а також бракон'єрів і автор зустрічав його опудала в мисливських магазинах, зокрема в магазині «Кречет» біля залізничного вокзалу Луганська. В 1992 році знаходячись на полюванні качок неподалік села Лимарівка (Біловодський район) помітив, як від річки Деркул яструб несе щось в лапах, зробивши постріл в його сторону та налякавши його він відпустив здобич та поспішно полетів далі, ним виявився горностай в літньому вбранні (верх звірка коричневий, а низ жовтуватий з характерним чорним кінцем хвоста).

Рис. 1. Горностай, знайдений загиблим в окол. Біловодська, ріка Бішкінь, притока ріки Деркул біля села Семикозівка. 29.03.2014. Фото автора.

Степовий комплекс

Їжачок вухатий (Hemiechinus auritus). Хоча регіон входить у відомий ареал виду, він не був зареєстрований жодного разу. Найближчі, але давні місця знаходок виду — Стрільцівський степ (Модін 1956). За весь час спостережень жодних відомостей про цей вид не отримано. Ймовірно, він зник на території Придеркуля остаточно.

Тушкан великий (Allactaga major). Місцева назва — тушканчик. Чисельність знижується через різні причини, висока рослинність (як наслідок — відсутність овець та дуже мала чисельність крупної рогатої худоби), однак однією з найвагоміших автор вважає забруднення сільгоспугідь сільгоспхімією. В останні роки відомостей про цей вид не надходило. У 1980-1990-х рр. вид був звичайним на цілині і пасовищах, розташованих на захід від Гармашівки. Там же були і є поселення бабака, але тепер значно менші.

Ховрах кранчастий (Spermophilus suslicus). Місцева назва — «суслик, гаврашок». Вид рідкісний і в усіх відомих автору місцезнаходженнях зник. Мешкав у тих же місцях, що і тушкан. В околицях Гармашівки останній раз ховраха відмічено 1985 року.

Тхір степовий (Mustela eversmanni). Рідкісний вид, відмічений автором лише одного разу. Це було близько 1990 р. на степовій ділянці біля села Шуліківка (2 км на північ), тепер там ставок. Тхора знайдено весною загиблим біля польової дороги. Звір мав типово світло-жовте забарвлення.

Тхір перев'язка (Vormela peregusna). Рідкісний вид для даної місцевості. Чисельність дуже мала. Вперше автором цей вид відмічено 1998 року в селі Гармашівка, правий берег річки Деркул. Вдруге мешканцями цього ж села прямо в центрі в 2002 році був пійманий молодий тхір-перев'язка, якого привезли показати автору в 3-літровій банці, для визначення, що за звір такий рябий? Пізніше, у 2010 році в Біловодську біля лісгоспу охоронці та інші працівники бачили виводок (молодих) у кількості трьох голів.

Лісовий комплекс

В заплавних лісах Придеркуля зустрічаються два види зі складу лісового комплексу — борсук європейський (*Meles meles*) та тхір темний (*Mustela putorius*). Обидва вони є звичайними, їх реєструють регулярно.

Борсук (Meles meles). Звичайний вид регіону, реєструється регулярно, його спостерігають дуже часто фермера, трактористи в полях біля лісосмуг, посадок який любить бігати по польовим дорогам, в землі в траві дуже часто розкопані поселення земляних ос, обкопані старі, трухляві пеньки дерев, майже в кожній балці та лісі є поселення таких господарів.

Тхір темний (Mustela putorius). Багато, спостерігається майже в кожному населеному пункті, часто жителі сіл скаржаться на задавлених домашніх птахів і тому вимушені самі боротися із хижакими. Дуже часто в самолоти попадають саме тхори, а, буває, що жителі сіл бачать цілі виводки, особливо у покинутих подвір'ях, сараях, сінниках, кучах дров і різного хламу. На степу та в лісі спостерігається рідко.

Стан охорони та тенденції змін чисельності видів

Придеркулля в цілому та річка Деркул мають надзвичайно велике значення у збереженні природної спадщини сходу України. Тут розташовані найбільші заповідні об'єкти Луганщини, включно з Біловодським РЛП, а вище по течії, у верхів'ях річки Черпаха — Природним заповідником «Стрільцівський степ» і нижче розташованим (вниз від Гарасимівки) Іхтіологічним заказником «Деркульський». Тут же розташований і знаменитий лісівничий стаціонар, що нині є Ботанічним заказником Юницького (Арапов *et al.* 2008). Екологічний стан річки Деркул давно викликає занепокоєння у екологів (Денщик & Сулик 2003).

Все це загалом позитивно сприяє збереженню популяції рідкісних видів. Проте до такої пасивної охорони важливо додати потребу жорсткого контролю якості і кількості різноманітних добрив, пестицидів, включно з інсектицидами, акарицидами та гербіцидами (Парнікоза & Борейко 2012 та ін.). Їх у великих масштабах використовуються у сільськогосподарських угіддях регіону і які закономірно мігрують у природні комплекси, як по трофічним ланцюгам, так і шляхом поверхневого змиву, зокрема в напрямку річкових систем. Автор і колеги не раз ставали свідками знахідок загиблених на полях або біля полів тварин — мишей, зайців, куріпок, перепілок, орланів а також хижих тварин, які полювали на таких (отруєних) тварин, зокрема знахідок загиблених лисиць. Все це веде до знищення видів і збіднення фауни, і цьому рано чи пізно треба покласти край. Звісно, краще чим раніше.

Очевидно, що зміни фауни відбувалися завжди (Сахно 1969), і загалом такі зміни — це нормальний історичний процес, проте їхні масштаби і темпи стають надвисокими: як через зникнення або значне скорочення чисельності й ареалів рідкісних видів, так і появу чужорідних видів.

Фактично чотири з 11 розглянутих тут видів зникли безслідно — хохла руська, їжачок вухатий, ховрах крапчастий, тхір степовий; кандидатами на зникнення є тушкан, а в перспективі й інші степові види, зокрема й бабак та норка європейська. Тобто втрати сягають третини складу раритетної фауни.

Якщо ж до цього додати появу в регіоні низки чужорідних видів, якими активно збагачували фауну (Сахно 1969) — єнота уссурійського («єнотовий пес»), візона річкового («американська норка»), вивірки телеутки, ондатри, бобра річкового та інших (про них буде окреме повідомлення), а також давніх чужорідців, як-от пацюка мандрівного і миші хатньої, то такі зміни аж ніяк не сприятимуть збереженню аборигенної фауни та місцевих природних комплексів.

Подяки

Автор щиро дякує упоряднику видання І. Загороднюку за ідею статті та підготовку її першої версії на основі серії повідомлень автора, на основі чого було підготовлено остаточний варіант. Дякую всім причетним до збору нових важливих даних, всім небайдужим до природи, особливо мисливцям.

Література • References

- Арапов, О. А., Т. В. Сова, В. Б. Ференц, О. Ю. Іванченко. 2008. *Природно-заповідний фонд Луганської області*. ВАТ «ЛЮД», Луганськ, 1–168. [Arapov, O. A., T. V. Sova, V. B. Ferents, O. Y. Ivanchenko. 2008. *Nature Reserve Fund of Luhansk Region*. PJSC “LOD”, Luhansk, 1–168. (In Ukrainian)]
- Денщик, В. А., В. Г. Сулик. 2003. Об экологическом состоянии реки Деркул. *Участь громадськості у збереженні малих річок України*. Wetlands International, Київ, 72–73. [Denshchik, V. A., V. G. Sulyk. 2003. On the ecological state of the Derkul river. In: *Public Participation in Conservation of Small Rivers in Ukraine*. Wetlands International, Kyiv, 72–73. (In Russian)]
- Загороднюк, І., О. Кондратенко, В. Домашлінець, та ін. 2002. *Хохуля (Desmana moschata) в басейні Сіверського Дінця*. ННІМ НАН України, Київ, 1–64. (Праці Теріологічної школи; Вип. 4). [Zagorodniuk, I., O. Kondratenko, V. Domashlinets, et al. 2002. *Russian Desman (Desmana moschata) in the Siversky Donets Basin*. Kyiv, 1–64. (Proceedings of the Theriological School, volume 4). (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І., М. Коробченко. 2008. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів. *Раритетна теріофауна та її охорона*. За ред. І. Загороднюка. Луганськ, 107–156. (Праці Теріологічної школи; Вип. 9). [Zagorodniuk, I., M. Korobchenko. 2008. Rare fauna of eastern Ukraine: composition and distribution of rare species. In: *Rarity Mammal Fauna and Its Protection*. Luhansk, 107–156. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 9). (In Ukrainian)] <https://bit.ly/2zIkfxS>
- Загороднюк, І., М. Коробченко. 2014. *Раритетна фауна Луганщини: хребетні першочергової уваги*. Вид-во «ШИКО», Луганськ, 1–220. [Zagorodniuk, I., M. Korobchenko. 2014. *Rare Fauna of Luhansk Region: Vertebrates of Priority Attention*. SHYKO Press, Luhansk, 1–220. (In Ukrainian)] <https://bit.ly/3dSBU4F>
- Модін, Г. В. 1956. Замітки про вухатого їжака і лісову мишівку в Стрілецькому степу. *Збірник праць Зоологічного музею*, 27: 154–159. [Modin, G. V. 1956. Notes on the long-eared hedgehog and the forest birch mouse in the Streletsky steppe. *Proceedings of the Zoological Museum*, 27: 154–159. (In Ukrainian)]
- Парнікоза, І. Ю., В. Є. Борецько. 2012. Фосфід цинку — загроза для фауни України. *Теріофауна заповідних територій та збереження ссавців*. За ред. І. Загороднюка. Українське теріологічне товариство, Гола Пристань, 58. (Серія: Novitates Theriologicae; Pars 8). [Parnikozha, I. Y., V. E. Boreyko. 2012. Zinc phosphide as threat to the fauna of Ukraine. *Theriofauna of Protected Areas and Mammal Protection*. Ed. I. Zagorodniuk. Ukrainian Theriological Society, Hola Prystan, 58. (Series: Novitates Theriologicae. Pars 8). (In Ukrainian)] <https://bit.ly/2X3VAfa>
- Сахно, І. І. 1969. Изменение в составе зверей Луганской области. *Охраняйте родную природу: сборник научных работ*. Выпуск 2. Донбасс, Донецк, 114–123. [Sakhno, I. I. 1969. Change in the

composition of animals in the Luhansk region. *Protect the Native Nature: a collection of scientific papers. Issue 2. Donbass, Donetsk, 114–123. (In Russian)*

Резюме

МЕЛЕЖИК, О. Рідкісні види середньорозмірних ссавців Придкерулля (Луганщина) та стан їхніх популяцій. — Наведено відомості про рідкісних та занесених до Червоної книги України видів ссавців. Види описано трьома групами: 1) коловодні звірі представлені такими видами як хохуля, видра, горностай, норка європейська; 2) степові види представлені ховрахом крапчастим, тушканом великим, тхором степовим; 3) до третьої групи видів лісових ссавців увійшли борсук європейський, тхір темний. Наведено дані про зустрічі та чисельність цих видів в межах Біловодського та суміжних частин Марківського районів. Відмічено згасання популяцій більшості видів, з них чотири фактично за останні 15 років не реєструють (їжачок вухатий, хохуля, ховрах крапчастий, тхір степовий).